

Saša Vuga

Velik in tih

(Lojze Kovačič, 1928–2008)

“Vse, kar sam sebi poveš, lahko poveš tudi drugim.”

Saši V. za spomin, Lojze K.,

Delavnica, 11. junija 97

Saj, vse bolj smo sami. Kolona se tanjša. Z grenčino mislim na tisti 6. januar 1997. Padal je moker sneg. Na naše kosilo v *Eldoradu*. Na zadnje – bili smo Beba, Lojze, Ljudmila. Beba je čudno nenavzoče govorila o *Opominu k čuječnosti*. O bralnih vtisih: *Odprla sem v jezik, ki ga še nisem poznala. Ki zanj doslej sploh nisem vedela, da je. Ali da bi lahko bil*. Čeprav smo žvečili zanikrne mehiške tortilje, je bilo prijateljsko toplo. Bebino razpoloženje – zlasti v očeh je zgovorno kazala, kako bo z Lojzetom. Slabo.

Včasih, življenje se vse bolj oži. In jih ni več, ki smo, kdaj že, skupaj šli na pot. In se zredčena kolona redči. In hodim po Ljubljani kot skoz Pompeje ponoči, osvetljene za turiste: Sivo zidovje. Nikjer ljubega človeka – včasih pa, na lepem, tam daleč, ga uzrem, ki sem ga rad imel: Bil je manjši. Zbit. V zguljenih hlačah, zakrpanih z žico. V angleški partizanski bluzi, ki je slišala žvižg krogel, tresk bomb. Kdo mu jo je, ožgano, izluženo, podaril? Ni skrivnost, kako je bil večkrat lačen – kdaj tako grdo, da se je *splazil s črepinjo steklenice na hodnik stanovanjske kasarne strgat mizo, ki so na njej starke dopoldne mesile testo za kruh*. In tlačiti v usta svaljke grobe moke.

Med Staro Gorico in meno je 1947. padla meja – postal sem *gimnazialec* brez gimnazije. Slikar Tone Kralj, družinski prijatelj, po cerkvah ob Soči je biblijskim barabam nasajal mogočna italijanska obličja, je odpisal, da je v Ljubljani *dobil prostor* v zavodu. Naj z jesenjo kar pridem. Pa sem prišel – kako sem se s pocestnim spraševanjem pritolkel do Doma Ivana Cankarja, ne pomnim. Vem pa, kako je bilo zame praznično – *vse je vonjalo po slovenskem*, po našem, po svobodnem.

Celo neumnosti. Segal sem v róke neznancem. Srečen. Klepetav od blaženosti – da bi me motilo, ker so se smejali, ko sem kdaj po svoje zakročil? Jah, njih ljubljansčino sem občudoval kot nekaj akademsko vzvišenega. Bogu na moč prikupnega. Vse sem imel, vsakogar takoj, zaverovano rad. O nikomer pa nisem vedel nič.

Posebno me je pritegnil zagrenjen, redkobeseden, ponosen, sicer pa prijazen fant. Prikazal se je kdaj pa kdaj, ko da ga ni. Med palcem in kazalcem tiščal cigareto. Se ogledal – brž izginil. Mrzlega, pustega popóldneva odprem na vrt: Sred gred s krompirjem so (med vojno) vzdignili grmado plohov, zloženih v osmerokotnik. Za sušenje. Kar visoka reč. Sonce je zahajalo v rožnato meglò – tam gòri pa moj on. Zleknjen kot na divanu. S štrcljem svinčnika. S papirjem. In na papirju brigadirska črtica *Maruška*. V zavodovem listu *Mi mladi* se je, sem potlej bral, podpisal – *Alojz Kovačič*.

Pomnim njegovo čedno glavo. Čop neubogljivih rjavih las – z noskom, ki se je pritikal vzdevku *Bubi*. Z rokami, niso bile lopataste, čeprav je (zaradi priboljška) hodil na udarniško delo. V njegovih očeh ni bilo strahu ne pohlevnosti ali ponižnosti ne kompleksa spričo brodolomskega stanja, v katerem je bil. Zvedavost pa. Poslušal je z očmi. Besedi je grizel skoz pomen (kot so svoj čas v cekin). Če ga primerjam s hrupnostjo drugih, na primer Borisa Kralja v noši, z meksikajnarji, ko se je vračal z nastopa na mitingu, je imel zadržan, tih videz plemenite, vendar *ranjene živali* – recimo volka.

V tem zavodu sem srečal Zajca. Pa Menarta, Smrekarja, Zormana. Zlobca. Po mesecu dni v Ljubljani sem na vrat na nos odpotoval do Šempetra pri Gorici – tam so v laški financarski kasarni organizirali *goriško gimnazijo*. So pa “dícarji”, so nam radi rekli, ostali prijatelji prav do sèm. Do smrti. Skoraj vso družčino iz Doma Ivana Cankarja je Lojze stisnil, včasih nagajivsko (Zajc), zelo krivično (Menart), pod nekakšen plašč Matere božje s Ptujске gore v *Prišlekih*. Da bi čimbolj navonjal dobo? So *Prišleki* umetniško ustavljena, rašomonsko videna podoba smetljivega časa, ki smo ga preživljali? No – bilo je tako. Čeprav bi kdo drug seveda napisal drugače.

Spominjam se, po večerji kdaj sva se zasedela na zlomljenih stolih zavodove *ekonomije*. V meni je bilo toliko vsega po letih odurnega (italijanskega). Pel sem hvalo usodi. Navdušen. Razigran. Živahen – čisto nasprotje molčečnega Lojzeta. Nisem vedel, ker se v svoji evforiji nisem vpraševal, kako je z njim. Oba sva hrepenela po sočni, čvrsti, gibki *slovenski* besedi. Frustrirana, jezna, ker nama ni bila kar dana. Ko drugim. Kar podárjena – dolgo je ni bilo. Večkrat se vprašam: Je bil

Lojze v življenju kdaj zares vesel? Zadovoljen že – pa vesel? Sproščen? Razpoložen? Recimo srečen? Vsakič si odkimam. *Nikdar na primer ga nisem slišal peti*. Če smo zapeli, ni poprijel. Smejal se je tako, da je vzdignil kót leve ustnice (kdo ga je zato imel celo za *cinika*). In kaj pikrega, zmeraj duhovitega dodal – zamrmral. V poznejših letih se mu je, zaradi slabih zob, nasmeh nekako sploščil.

Njegova bolečina so bili jeziki. Ne zgolj slovenski. Zakaj skoraj nobenega ni do kolorature znal. Uporabljal je jezik, ki je nanj naletel o prihodu družine iz švicarskega Basla – *druga tegoba so bile besede*, pravi v *Prišlekih: Niti ena ni ustrezala. Bile so besede, ki jih nisem doživel, ki jih nisem pil hkrati z materinim mlekom*. Včasih se je ob kakšni besedi zvijal kot postrv na trnku. S težavo je zmožgal besedne igre, ki si jih je skoz stoletja privoščil jezik (kaj vem, od dublete *zal – zel* do recimo etimoloških derivacij, kakršna je na primer v glagolu *oščájati se* in vključuje pomena *scati* in *obotavljati se*, rad jo je uporabljal Pregelj). Ko je snoval svoje podobe iz sanj, svoje *Zgodbe s panjskih končnic*, mi je v nočeh večkrat telefoniral za diskurz o kakšni besedi, ki ga je ob njej zacincalo. Danes, na koncu, pravim: Blagoslovljena ta vztrajna trnova jezična pot, bila je trpka, pa kako rodna.

Pisal je s črnolom. Še rajši pa, naj ponovim, s svinčnikom. Kot leta 1947 v Domu Ivana Cankarja. Na tistih deskah. Zleknjen. Na trebuhu – vidim jo, Lojzetovo profilirano, lépo, zamišljeno glavico. Zadaj koprene. Sončni zahod, rahlo sinje rožnat. Blizu zunaj in vsenaokrog pa grob, pokvarjen čas.

Čeprav je vedel veliko povedati o svojem pisanju, se ni veliko spraševal o njem. Od kraja je slutil, da je vrhunsko. Večkrat sem opazoval, kako nosi, kako živo čuti svetopisemsko parabolo o talentih (*daj več, kot si sam prejel*). Živel je za svoje poslanstvo. *Priklenjen sem k pisanju. Če bi nehal pisati, bi nehal živeti* – pa je kartuzijansko opravljal, kar mu je bilo ukazano.

Prav od začetka je bil priznan. In takó to priznanje ni čutilo morebitnih potreb po naraščanju. Ni kazal večvrednostnega občutka – ni se šel literarnega magistra Gregorja (kot nekateri naši mestjanski peresni mesije). Je pa v družbi rad oponašal znane, čeprav naklonjene literarne ocenjevalce – ždeli so mu v želodcu približno tako kot M. A. Bulgakovu. In zgodovinarje. Ironiziral je njih *koturnost*. Proforsko predalčkanje (natanko kot Ciril Kosmač). Očital jim je herostratstvo. Omenjal nič kot škofa Mahniča: *Ki bi noben zlodej več ne vedel zanj, če se ne bi zadiral v Gregorčiča!* Nista ga preveč zanimala ne jutri ali včeraj – trenutek, bližnji, ki je v njem živel, pa.

Peripetija z Ahacem v dálečnem 1954. Zimska noč. *Klub kulturnih delavcev* visoko nad Ljubljano: Kumbatovič. Ahac. Mlakarjeva. Kovačič – pa gospa Angelca s praženimi jetrci. Z motovilcem. Z refoškom. Ahac siten. Osje napadalen od pijače. Z lasmi na čelu. Zasmehoval je Kovačičevo pisanje. Lojze je kadil. Kadil – pa puhnil, strupasto smehljav, v Ahaca (ki je kadil. Kadil): *Ahac! Pa si napiši eno, le encato novelico, ki je ne bo najbolj štrapacen recenzentar pri Poročevalcu nacefral v 1000 eno cunjico!* Ahac vstane. Bled: *A si me! Po duši notri, Lojze, in okrog si me – si me v Ahila!*

Lojze je bil domisel, pitoresken kramljavec. Ni se pa vsiljeval (kot na primer C. K., ta je bil dobesedno lačen govorjenja. Tudi veliko bolje je govoril kot pisal). Mimogrede: Ženske so Lojzeta rade videle (vsaj tako ko Daneta Zajca). Dajal je, pravim, vtis osamljene skale. V javnost ni veliko zahajal. Celó na SAZU redko, saj so ga sprejeli pozno. Kot Andreja Hienga. Tako rekoč pred smrtjo. Nisi ga srečal v gledališču. Ne na sestankih DSP – se pa ni bal, čeprav samotar, naporno dolgih popotovanj. Na primer na Japonsko, tam so mu dali nagrado za radijsko priredbo *Zgodb s panjskih končnic*. Ali v ZDA, ko je obiskal sorodnike. Sicer se pa ni odmikal od Miklošičeve ali od Vošnjakove ali od Vojkove ulice – in od svinčnika. Od pisalne mize. Je pa rad obiskoval kinematograf. In rad je navajal Maria Puza (iz *10 zlatih zapovedi*), da mora pisatelj videti vsaj dva filma na mesec.

Njegovi počitki so bili kratki. Nikoli razkošni – Bled, *pisateljska vila*. Zdravilišče Strunjan. Z Bebo nama je pogostoma pisal. Večkrat je bilo na kartici ime hčere Tine. Ali podpis Bebine hčerke Mirjam Drev. Pa vsakič kakšen okras. Kakšna Lojzetova risbica. Kakšen kroki obraza. Ali narisanega dovtipa. *Čedno je risal* – svoje dni je celo mislil zaviti k tej veji umetnosti.

Josip Vidmar ga je od začetka, od pomladi 1946 zdaj skrito, pa spet očitó podpiral. Nemara se je prav zaradi njega Lojze vrnil iz izgnanstva, čeprav ga tudi tod ni čakalo preveč blagega – saj res, o priložnosti bo treba oteti seznam pozitivnih (dobrih) del Josipa Vidmarja: Rešil je Vitomila Zupana, sicer bi ga zaradi znane zadevščine z neko gospo zanesljivo ustrelili (Lado Kozak). Rešil, po posredovanjih polkovnika Ahaca in partizana Zupana, mladega domobranca Andreja Hienga – ta je v škofovih zavodih vdano čakal na tovornjak za Kočevje. Do razvpite afere s *Titovim padcem* je držal roko nad Ahacem – vse od tragičnih polomij krog “goriške fronte” v 1943., ki bi zaradi njih Ahac moral pred puške, itn. No, socializem Lojzeta ni ljubil. Mu je pa dal zanesljivo streho. Bi mu jo tudi zdajšnji kapitalizem?

Lojze je bil ne samo pameten – bil je moder. Srečanja z njim so bila, prav od mlada, seminar. Ko se je odprl, je teklo kot med. In dišalo po žlahtnosti dominikanske biblioteke. Ni bil govornik. Niti zgovoren – bil pa je briljanten v nočnih, gostih debatah. Če je citiral, je citiral iz Rusov, iz teh največ. Pa iz Francozov. Zlasti pri srcu mu je bil Stendhal. *Rdeče in črno, Parmaska kartuzija. Lucien Leuwen*. Ne vem, zakaj tako trmasto ni maral (evfemizem) Cankarja. Enigma. Meni se je to videlo sakrileg. Zato nisem spraševal. Vrtal je v smisel življenja. Pa mi 1966. v pismu v Pariz dejal, da se ni *dovrtal, ker ga, smisla, preprosto* – nemara ga je pa našel? Tam prek.

Ob uspehu se ni napihoval. Odmahnil je z roko. Tak, kakršnega sem srečal jeseni 1947 v Domu Ivana Cankarja, je ostal do konca. Ves čas je dajal vtis človeka, ki nekako nima potreb. Bil je skromnega, naj rečem, vojaškega (meniškega) življenja. V puberteti ga je pognalo skoz hude katastrofe. In ga skiparilo. Na zunanjščino ni dal – ni mu bilo mar, ali *imam zobe v ustih ali v hladilniku, omotane v Književne liste!* Ni mu bilo do tehnik. Na primer do avtomobila (tudi Hiengu ne). Do pisalnega stroja. Ker je nameraval *skrbno* povedati? Se kar se da *zbrano* izpovedati? Vse svoje dni je, pravim, pisal na roko – prejeti malo daljšo Lojzetovo epistolo je pomenilo teden rabote z obduciranjem rokopisa. Zdaj se Lojzetova soproga, draga gospa Beba (mimo-grede: Ona mu je pretipkala skoraj ves opus), s povečevalko Sherlocka Holmesa sklanja nad meandri iz Lojzetove zapuščine.

Rad jo je imel, spoštoval je ženo. Beba mu je vračala – tudi s krizami (na primer v dneh, ko sta zvedela za bolezen). Bil je iskrih oči. Pristrčen. Te je pa včasih tako žalostno premeril, da je zazeblo. Na življenje je gledal kot na meglen, zarošen kaleidoskop. Ogibal se je prehitrih sodb – je razplete morda prihranjeval za na papir? Je pa zmeraj imel pripravljen zaokrožen, poglobljen, umerjen, pojasnljiv odgovor. In – kdor živi v krogih, kakršni so zvečine bili moji, sliši zelo pogostoma marsikaj o kom. Zato bom poudaril: Eno intrigantsko govorjenje, *spletkarjenje* ni prišlo iz Lojzetovih ust v moja ušesa. Še to – preden je stegnil dlan, je vsakič pogledal, kam jo bo dal.

Potlej, ko sem bil sred univerze, sva se – oh, odtujila ne. Razšla pa. Me ne je pritegnila nova družba (Hieng, Ahac, Savinšek). Lojze je imel svojo.

Zanimivo, da med nami (Kovačič na primer, Hieng, jaz) ni bilo ne ljubosumja ne nevoščljivosti, ki jo poznamo pri nekaterih, recimo, prijateljih poetih. Vsak je imel svojo začrtano stezo. Kot plavalci v bazenu. Pa je plaval.

Zato mi je še zdaj docela neumljivo *nerazpoloženje* (evfemizem), ki ga je Menart strastno kazal, naj spregovorim, do tega nevsakdanjega, razkošnega

človeka – Menarta je dobesedno podivjalo, če si zgolj omenil njegovo ime. Bilo je po Vidmarjevem pogrebu, ko smo v gostilni posedli Kovič, Pavček, Zlobec, Menart, jaz. In žene. Nekdo se spomni Lojzeta – Menart v zrak! Kod se jima je zapletlo? V Domu Ivana Cankarja? Ali bo za vse kriv opis “Džonija” v *Prišlekih*? Ponavljam: Enkrat nisem od Lojzeta slišal žal besede na račun Menarta (je pa tudi res, da nisem o njem slišal nobene).

In moja izkušnja? Menarta je grenilo, ker Slovenci nimamo epa (laški profesorji so jih po 1941. nadevali z Boiardom, Ariostom. S Tassom). Nekajkrat se ga je sam lotil. Omagal – pa gradivo pretil v *Srednjeveške balade*. Ko sem ga prijateljsko nedolžno (o, da ga ne bi) tjavdan vprašal, ali se še spleča *resno* delati podobno poezijo, saj gre kvečjemu za revival Antona Aškerc, poleg naju je tiho stal Ervin Fritz, se je v Menartovih očeh omeglilo. Zlesenel je. In na mäh sem nehal biti njegov *stari prijatelj Saško*. Bil je mimozno občutljiv. Povsod okrog sebe je videl sovražnike – nisem zameril. Saj sem vedel za njegovo ubogo mladost, tako podobno Lojzetovi.

Po tem, ko je Lojzetu na Miklošičevi zgorel rokopis (baje med igro otrok), se je včasih, poredkoma, zatekel tudi k alkoholu. Krepko – vendar kratko. Ni bil “kapitan dolge plovbe” kot na primer očarljivi, dragi Stane Sever. In drugi, ki si jih zgodaj, ko si dirjal prek parka na Kongresnem trgu poslušat doktorja Slodnjaka ali Ocvirka, srečeval v blaženem smrčanju po klopeh.

Zanimivo bi se bilo vprašati, ali je bil Lojze patriot. Ali Slovenec. Ali Jugoslovan. Ali – kaj? Mislim, da mu je slovenstvo spuhnelo, ko so jih Slovenci pregnali v Avstrijo. Jugoslovanstvo pa v dneh, ko je moral v srbski vojaščini rašpati rjo z granat. Tako je postal, bi rekel, *vseenosten*. Recimo *svetovljan*. Bil je demokrat – ker ga je v demokratičnost pahnilo življenje? Je pa aristokratsko, približno kot Hieng, prebiral ljudi (Ahac ni bil tako izbirčen), ki bi z njimi lahko izmenjal besedo. Ničesar se ni bal – razen neumnosti banalnežev. Teh pa je takrat (ah, le takrat!) bilo preveč. Na etiketo ni dal. Na tako imenovane človeške odnose pa. Ni maral, jim je pravil, *klerikalcev*. Črnih, rdečih. Vsakršnih. Bigótščine. Slovenskega šentflorjanstva.

V očetovo domovino ga je pripeljalo (*dečka*), da bi se ji, odrasel, do kraja razdal. Bogastvo ustvarjalnosti ga ni zapustilo – zapustile so ga moči. Ko je zaslutil, da je obsojen na skorajšnjo pot brez vrnitve, se ni zbegal. Skrival je bolezen. In bolečino zaradi nje. Ostal je suveren. Pokončen. Pa kot zmeraj rahlo melanholičen. Zamišljen nekam mimo glav – kam? Ne vem.

Spomini – sipljejo se. Obltavajo. Krožijo. Kot v decembrskem opóldnevu mrzlici nad Sočo. Dragu Jančarju sem pisal: “Pravkar smo pokopali Daneta Zajca. V njegovi Javoršici pri Moravčah – Domžalah. Na domačem, tako

gasparijevskem pokopališču. Zvonova sta zazvonila, čeprav pogreb ni bil cerkven. Ko sem prišel domov, truden, poklapan, sem poiskal glasilce, ki smo ga 1. novembra 1947 izdali v Domu Ivana Cankarja, *Mi mladi*. Izšli sta 2 številki. Kmalu so *tovariši v škornjih* čutili potrebo stopiti na miš – no, tam notri smo ostali, slabo ciklostirana družčina, od *Alojza Kovačiča* do mene. Vmes je več kot pol stoletja. Naglo se je ruleta odvrтела.” Menda, tako gre to, kolona se krajša. S tihimi – vendar kardinalnimi izgubami.

Kot mi seveda ni žal, da sem prijateljeval z dragocenimi ljudmi, rekel sem jim *moja druga univerza* – Hieng, Ahac, Savinšek, obžalujem, ker so stiki z Lojzetom, ne prijateljski, marveč tisti navadni, vsakdanji, presahnili. Ostala so pisma, telefoni. Ostala voščila za novo leto. Ostala posvetila novih knjig. Ostala vrsta portretov v avli Doma Ivana Cankarja na Poljanah. In – ostalo je še eno, zadnje srečanje. V *Eldoradu*. V mehiški restavraciji: Beba. Moja žena Ljudmila. Lojze. Večkrat otožno pomislim na tisti 6. januar 1997. V okni je trkal sneg. Čeprav smo žvečili zanikrne koruzne tortilje, je bilo prijateljsko, toplo. Je pa nad nami kot lilast Chagallov oblaček plavala nekakšna začudena žalost – zakaj vedeli smo, in Lojze je vedel, kako bo.

Ko smo odšli, se na cesti poslavljali, je Lojze šel naprej. Po cigarete – še ga vidim: Bunda. Zmršeni lasje. Nagla hoja. Sam. Krog njega je šla, s temena pa z obeh rokavov dol do gležnjev, nekakšna aura iz mojih spominov nanj. Na nas. Droben je šel – hitro se je ta veliki, ta tihi Lojze ugasil v prvi mrak. Rahlo sneženje takrat. Mokra asfaltna tla. Ljudje, zgrbljeni pod svojimi plašči, klobuki, skrbmi. Hiteli so – nič več se nisva videla na sveti.